

WPLYW KOREKTORIÓW PARYSKICH NA TEKSTY SKRYPTURYSTYCZNE STOSOWANE W WARSZTACIE NAUKOWYM MISTRZA BENEDYKTA HESSE

W Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie znajdują się cztery kodeksy, pochodzące z XV w. (nry 1365, 1364, 1366, 1368), zawierające tekst najobszerniejszego komentarza teologicznego jaki powstał w Polsce w średniowieczu¹⁾. Komentarz ten pt. *Lectura in Sanctum Mattheum* — napisał wybitny teolog krakowski mistrz Benedykt Hesse († 1456), znany jako autor szeregu pism filozoficznych i teologicznych oraz twórca jednego z czterech traktatów koncyliarystycznych zredagowanych przez profesorów Uniwersytetu krakowskiego dla soboru bazylejskiego²⁾. Dzieło Hessego było kilka razy kopiowane. Między innymi przepisał je również św. Jan Kanty. Z czasem zapomniano o oryginale i przez kilka wieków za autora tej obszernej kompilacji uchodził św. Jan z Kęt³⁾. Autor komentarza kierując się właściwą jego epoce techniką naukową połączył w swojej kompilacji część ściśle egzegetyczną tzw. *lectio* (*inscriptio*, *dispositio*, *expositio*) z częścią uzupełniającą tzw. *quaestio*.

¹⁾ Opis wyżej wymienionych kodeksów zamieściłem w moim artykule pt. *St. Jean Kanty a-t-il été l'auteur du commentaire conciliariste sur l'évangile de St. Matthieu?*, *Collectanea theologica*, t. 26 (1955), s. 32—33.

²⁾ Por. J. Fijałek, *Studia do dziejów Uniwersytetu krakowskiego i jego wydziału teologicznego w XV w.*, *Rozprawy Akad. Um. w Krakowie*, wydz. filolog. S. II., t. XIV. (Kraków 1899), s. 134—151; tenże, *Mistrz Jakub z Paradyża i Uniwersytet krakowski w okresie soboru bazylejskiego*, t. I (Kraków 1900), s. 325—331, oraz M. Rechowicz, *art. cyt.*, s. 32. — Por. M. Rechowicz, *art. cyt.*, s. 13—45.

³⁾ Dążność do ustalenia poprawnego tekstu Wulgaty, takiego jaki wyszedł spod pióra św. Hieronima nie ujawniła się bynajmniej dopiero w XII w. Prace takie prowadzono wcześniej. Ale na szeroką skalę zorganizowali je w kilku ośrodkach teologowie paryscy w pierwszej połowie XIII w. Za podstawę prac przyjęto na Sorbonie jeden z istniejących, lecz bardziej poprawnych kodeksów biblijnych (*Exemplar Parisiense*). Porównując różne kodeksy zestawiano na marginesie tekstu podstawowego zauważone warianty. Krytykę tekstualną wariantów przeprowadzono porównując je niejednokrotnie z kodeksami hebraj-

Autor przytaczał zwykle na początku kilka wierszy Pisma św. (inscriptio), później następowała dialektyczna dyspozycja wykładu (dispositio), dalej wykład właściwy (expositio), wreszcie w szeregu kwestii wyjaśnienie zagadnień skrypturystycznych i teologicznych, które mogły w pewien sposób kojarzyć się z treścią odpowiedniego ustępu Pisma św.

Wśród szeregu problemów mimowolnie wysuwa się pytanie: Jak wyglądała poprawność tekstów skrypturystycznych, z których korzystał Benedykt Hesse.

Problem ten jest o tyle ciekawy, że w zależności od wykorzystania mniej lub więcej poprawnych kodeksów można mówić o wartości egzegezy, — stwierdzenie takie rzuca również światło na wpływ jaki mogły wywrzeć na Polskę środowiska teologiczne w Europie Zachodniej. Ale problem ten jest zbyt złożony by go można potraktować wyczerpująco. Brak wydania Ewangelii św. Mateusza, które by w aparacie krytycznym zobrazowało wysiłek korektorów XIII w.⁴⁾, znacznie utrudnia pracę.

Pogląd nasz na zależność tekstu Hessego od kodeksów pochodzących z korektoriów paryskich opiera się na porównaniu tekstów skrypturystycznych cytowanych przez Benedykta z tekstami kodeksów, które najprawdopodobniej wyszły ze wspomnianych korektoriów albo od prac tych korektoriów były zależne. Ale dążąc do ustalenia wartości naukowej tek-

skimi i greckimi. Prace korektorskie prowadzono na Sorbonie, prowadzili je również dominikanie (Sens w r. 1236—1242) i franciszkanie. Do najwybitniejszych korektorów należeli: G. Brito O. F. M., Roger Bacon, Gerard de Hoyo, Hugo a Santo Caro. Dzięki pracom tym ustalili się w średniowieczu typ rękopisów biblijnych, które Denifle nazywa *Corrections Parisiennes*. Uchodziły one w późniejszym średniowieczu za najbardziej poprawne teksty Pisma św. W pracach nad Wulgatą w XVI w. przyjęto tekst biblii paryskiej jako podstawę. H. Denifle, *Die Handschriften der Bibel — Correctorien des 13 Jahrhunderts*, *Archiv f. Litteratur und Kirchengeschichte des Mittelalters*, IV (1888), 263—311; 471—601; E. Mangenot w *Dict. Bibl.* II, 1022—26. C. Spieg, *Esquisse d'une histoire de l'exégèse au moyen âge*, Paris 1944, s. 170 n.

⁴⁾ *Die Handschriften der Bibel-Correctorien des 13 Jahrhunderts*, *Archiv f. Litteratur u. Kirchengeschichte des Mittelalters*, t. IV (Fr. in Br. 1888), 277—282; *Institutiones Biblicae*, I (Romae 1937), 311.

stów przytaczanych przez Hessego, nie będziemy analizowali wszystkich cytatów Pisma św., które znajdują się w jego komentarzu. Ograniczymy się przede wszystkim do cytatów wziętych z Ewangelii św. Mateusza, umieszczonych na czele poszczególnych ustępów egzegetycznych (inscriptio). Inne cytaty przytaczane w tekście zarówno z Nowego jak i ze Starego Testamentu często przepisywane z prac innych egzegetów lub cytowane z pamięci, nie mogą stanowić właściwej podstawy badań analitycznych.

Według H. Deniflego, kodeksy pochodzące z korektoriów paryskich odznaczają się specyficznym układem, który stosunkowo łatwo pozwala na ich rozpoznanie.

Do kryteriów tych należą: a) układ ksiąg, który stosuje się w dobie dzisiejszej, b) podział na rozdziały opracowany przez St. Langtona ok. r. 1214, c) krótkie wstępy św. Hieronima, zamieszczone na początku kodeksu, d) interpretacje imion hebrajskich załączone do kodeksów przy końcu.

Do wskaźników powyższych należy dodać uwagi Quentin'a⁵⁾, mówiące o bardzo starannym wykonaniu kodeksów i zaopatrzeniu ich w aparat porównawczy. Quentin jednak zastrzegając się, że podane przez Deniflego i przez niego kryteria zewnętrzne nie dają całkowitej pewności przy określaniu proveniencji kodeksów, sięgnął również do kryteriów wewnętrznych, ustalając najbardziej charakterystyczne warianty. Pracę swą oparł na rękopisach Biblioteki Narodowej w Paryżu, które Denifle charakteryzuje jako typowe dla tej rodziny. Są to kodeksy łacińskie nry 16718—16721. Niestety, podane przez Quentin'a warianty odnoszą się tylko do oktateuchu⁶⁾. Wśród kilku rękopisów Bibl. Jagiell., które mniej więcej spełniają powyższe warunki (rkpsy nry 288, 289, 290, 291), szczególniejszą uwagę zwraca kodeks nr 289⁷⁾.

⁵⁾ Memoire sur l'établissement du texte de la Vulgata, I — partie Octateuque, Collectanea Biblica Latina, vol. VI, Romae 1922, s. 385—388.

⁶⁾ Tamże.

⁷⁾ Biblia Latina. Kodeks pergaminowy z XIII w., fol. mniejsze, str. 1102 i dwie karty próżne na końcu.

Incipit: Prologus s. Jeronimi presbiteri. Na str. 1035—1102 Interpretationes hebraicorum nominum. Na oprawie ręką z XV w.: Pro Colle-

Kodeks ten spośród trzech innych wyróżniają korzystnie bardzo staranne wykonanie, piękny dukt i miniatury, oraz aparat krytyczny zamieszczony w nim jedynie przy tekstach ewangelicznych.

Na podanych przez Quentin'a 13 wariantów dla oktateuchu, wszystkie znajdują się w tymże rękopisie wyjąwszy warianty Gen. XVIII, 29 „quadraginta ibi“.

Na kodeks ten zwróciła również uwagę L. Ameisenowa, stwierdzając „że tekst kodeksu i schemat ilustracji jest zapożyczony od biblii francuskich z XIII w.“⁸⁾. Biorąc powyższe pod uwagę można twierdzić, że kodeks Bibl. Jagiell. nr 289 w sposób wybitny spełnia kryteria kwalifikujące go jako tekst pochodzący z jednego z korektoriów paryskich, albo przynajmniej od takiego korektorium zależny.

Stwierdzenie powyższe umożliwiło nam porównanie tekstu Ewangelii św. Mateusza w rkp. 289 z tekstami, zamieszczonymi w komentarzu mistrza Benedykta. Wynik porównania podajemy w 10 wariantach, które uważaliśmy za bardziej charakterystyczne.

Warianty:	Novum Testamentum wyd. A. Merka, Rzym ⁵ 1944	Bibl. Jagiell. rkpsy nry 1365, 1364, 1366, 1368 (Hesse)	Bibl. Jagiell. rkps nr 289
Mat. II. 9.	... staret supra, ubi erat puer...	staret supra <i>locum</i> ubi erat puer (rkps nr 1365, s. 198).	staret supra <i>domum</i> ubi erat puer
Mat. VI, 1.	Attendite ne iustitiam vestram facietis:...	Et cum oratis non eritis sicut hypocrite (rkps nr 1365, s. 506)	Et cum oratis non eritis sicut hypocrite.
		Zarówno w kodeksie nr 1365 jak i w kod. nr 289 rozdział VI nie zaczyna się od słów Attendite... ale od cum oratis... a więc od wiersza 5-tego według po- działu dziś przyjętego.	

gio Theologorum. Od str. 824—916 tekst czterech Ewangelii zaopatrzonej aparatem krytycznym. Kodeks wykonany bardzo starannie, jest zaopatrzony w piękne miniatury.

Mat. VII. 6	... eas pedibus suis et conversi dirumpant vos	... eas pedibus suis et conversi dirumpent vos. Rkps 1365, s. 621.	... eas pedibus suis et <i>canes</i> conversi dirumpant vos.
Mat. VIII, 1.	Cum autem descendisset de monte...	Cum autem descendisset <i>Ihesus</i> de monte. (rkps 1365, s. 664).	Cum autem descendisset <i>Ihesus</i> de monte...
Mat. IX, 1.	Et ascendens in naviculam ...	Et ascendens <i>Ihesus</i> in naviculam... (Rkps 1364, s. 1)	Et ascendens <i>Ihesus</i> in naviculam...
Mat. IX, 25.	... et tenuit manum eius. Et surrexit puella.	... et tenuit manum eius. Et surrexit puella. (Rkps nr 1394, s. 73)	... et tenuit manum eius <i>et dixit puellae surge</i> Et surrexit puella.
Mat. XIII, 3.	... Ecce exiit qui seminat seminare. Et dum seminat.	... Ecce exiit qui seminat <i>seminare semen suum</i> . Et dum seminat ... (Rkps 1364, s. 450)	... Ecce exiit qui seminat <i>seminare semen suum</i> . Et dum seminat ...
Mat. XVII, 1.	Et post dies sex assumit Jesus Petrum et Jacobum et Johannem ...	Et post dies sex <i>assumpsit Ihesus</i> Petrum Jacobum et Johannem ..., (rkps nr 1366, s. 9)	Et post dies sex <i>assumpsit Ihesus</i> Petrum Jacobum et Johannem ...
Mat. XXIV, 41	... dua mollentes in mola una assumetur et una relinquetur. Vigilate ergo due mollentes in mola, una <i>assumetur et una relinquetur. Duo in lecto, unus assumetur et unus relinquetur</i> . Vigilate ergo ... (Rkps. 1366; s. 678)	due mollentes in mola, una <i>assumetur et relinquetur. Duo in lecto, unus assumetur et unus relinquetur</i> , Vigilate ergo ...
Mat. XXVII, 32	Exeuntes autem invenerunt hominem Cyrenaeum nomine Simonem: hunc angariaverunt ...	Exeuntes autem invenerunt hominem Cyreneum nomine Simonem: hunc angariaverunt ... (Rkps 1368, s. 199)	Exeuntes autem invenerunt hominem Cyreneum, nomine Simonem <i>venientem de villa</i> : hunc angariaverunt ...

⁸⁾ Ameisenowa L., Le principaux manuscrits à peintures de la Bibliothèque Jagiellonienne de Cracovie, Bulletin de la Société Française de reproductions de manuscrits à peintures, 17 année, Paris 1933, 24.

Jakkolwiek przytoczona powyżej tabela wariantów nie wyczerpuje wszystkich różnic między obu tekstami, wyniki porównania pozwalają na sformułowanie niektórych stwierdzeń.

Podkreślić najpierw należy, że w sześciu wariantach tekst rękopisu nr 289 całkowicie się pokrywa z tekstem Hesego (VI, 1; VIII, 1; IX, 1; XII, 3; XVII, 1; XXIV, 41).

W wariantach VII, 6; IX, 25 i XXVII, 32, tekst Hesego jest bardziej poprawny od tekstu w rękopisie nr 289. W wariantach II, 9 teksty się nie zgadzają.

Różnice zauważone między obu tekstami nie przekreślają zależności od tekstów opracowanych w korektoriach paryskich, ponieważ wszystkie warianty przytoczone powyżej zostały w rękopisie nr 289 zaznaczone czerwonymi kreskami, a więc redaktorzy kodeksu zdawali sobie z nich sprawę.

Jak podkreśla Denifle, warunki takie musiały istnieć, ponieważ późniejsze rękopisy nie we wszystkim opierały się na Biblia Parisiensis, albo też posiadały błędy powstałe wskutek braku staranności u przepisywaczy⁹⁾.

Wobec stwierdzenia, że w trzech wypadkach tekst Hesego jest bardziej poprawny od tekstu rękopisu nr 289, sądzić należy, że Hesse nie posługiwał się rękopisem nr 289, ale jakimś kodeksem, zawierającym tekst jeszcze bardziej poprawny. Nie był nim, jak wykazało dalsze porównanie, żaden z wymienionych powyżej kodeksów (nr 288, 290, 291), choć wszystkie mimo drobnych różnic należą do tej samej rodziny.

Jakkolwiek nie udało się nam odnaleźć pierwowzoru, z którego Hesse korzystał, nie ulega wątpliwości, że w egzegezie swej opierał się na tekstach poprawnych i to wybitnie zależnych od jednego z korektoriów paryskich.

Analiza ta wskazuje również na wpływ nauki paryskiej na prace teologów polskich w XV wieku.

Lublin

Ks. MARIAN RECHOWICZ

⁹⁾ Die Handschriften der Bibel-Correctorien des 13 Jahrh., 292.